

СУЧАСНА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА: СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ

У статті з'ясовано особливості семантичної структури суспільно-політичної лексики, проаналізовано основні словотвірні типи, що спеціалізуються на вираженні словотвірного значення суспільно-політичної лексики. Ключові слова: суспільно-політична лексика, семантика, словотвірні моделі, похідні й непохідні основи.

The article features found semantic structure of social and political vocabulary for general word creative types who specialize in word-formative value terms of social and political vocabulary. Key words: social and political vocabulary, semantics, derivational model, derivative and non-derivative basis.

В епоху інноваційних технологій проблеми термінології та номенклатури цікавлять не тільки фахівців певної галузі, а й лінгвістів. Основу української термінологічної системи становить питома лексика, що ввійшла в науковий обіг шляхом її демінування. І тому дуже важливо розвивати науку рідною мовою, використовуючи національну термінологію для закріплення й відтворення наукових здобутків.

_____ Розділ I. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць I

55

На початковому етапі розвитку кожна наука відштовхується від понять побутового мислення. Тому майже у кожній терміносистемі в ролі термінів використовуються загальноживані слова. Термінологічні значення цих слів історично нові й закріплюються за знаками з початком розвитку системи наукових знань, виникаючи або внаслідок семантичного довантаження слів, або при повторному використанні, тобто в актах вторинної номінації. В останні роки в Україні досліджувались термінологічні системи різних галузей знань: економічна (Г. Чорновол, О. Чуєшкова), медична (Н. Цісар), металургійна (Н. Ктитарова), психологічна (Л. Веклинець), фінансова (О. Винник), цивільного права (М. Шевченко) та ін. У кожну епоху термінологія взагалі, а суспільно-політична зокрема, прагне до єдності, бути однаково прийнятою для всіх класів суспільства. Саме суспільно-політичний термін – виразник суспільно-політичного поняття розкриває його суть у результаті того, що за кожним стоїть певне визначення, пов'язане з відповідною ідеологічною концепцією. Досліджувана термінологія зазнала політичних змін, спричинених поступом науки й техніки та зміненням політичного устрою України. Під суспільно-політичною термінологією розуміємо відкриту систему номінативних одиниць різних за походженням, які спеціалізовані лексично (створені або запозичені терміни), семантично (загальноживані слова, що отримали термінологічне значення) і фразеологічно (новостворені словосполучення номінативного характеру) для вираження понять, що відбивають сферу суспільно-виробничого, політичного життя. Суспільно-політична термінологія української мови характеризується певними особливостями, що викликані суто лінгвістичними факторами і які

відрізняють її від наукової і технічної термінологічної лексики. Їй не властива така стильова закріпленість, замкненість, яка спостерігається в інших терміносистемах. Участь широких мас народу в політичному житті країни, у громадській діяльності сприяє тому, що багато суспільно-політичних термінів поступово входить до складу загальноповсякденної лексики. Власне, між цими двома лексичними групами визначити певну чітку межу, що їх розділяє, дуже важко, а то й зовсім неможливо. Генетично суспільно-політична лексика сягає ще періоду Київської Русі, але, розвиваючись, разом із суспільством, постійно змінюється. Ці зміни зафіксовано у писемних джерелах, зокрема у словниках. Першим словником, який поряд із військовими, медичними та біологічними назвами подає суспільно-політичні, є "Лексикон славено-латинський" Епіфанія Славинецького, написаний у 1649 році. У 1851 році у Відні виходить словник юридично-політичної термінології для слов'янської мови Австрії під назвою "Iuridisch politische Terminologie fur die slawischen Sprachen Osterreichs Dentschruthenische Separatausgabe" у співавторстві Я. Головацького з Ю. Вислободським та М. Шашкевичем. Словник містив українські терміни права й політики, пропонувані для вживання. Цього ж року виходить "Словник юридично-політичної термінології німецько-український". Він фіксує не лише слова типові для Західної України (оскільки підготовлений за сприяння кафедри української мови Львівського університету), а й терміни, що вживалися на східних територіях. Систематична термінологічна робота почалася з середини ХІХ ст. У всіх країнах вона мала і має однакові проблеми й однакові напрями. Частково проблем формування, функціонування та розвитку суспільно-політичної термінології у своїх працях торкнулися Я. Головацький, П. Житецький, В. Виноградов, М. Жовтобрюх. Багато років вона залишалася об'єктом дослідження Т. Панько. Але, слід зазначити, що далеко не всі питання відомі і розв'язані, бо існування суспільно-політичної лексики, її сучасний стан – все це пов'язано з ідеологією суспільства, яка змінювалась разом із зміною влади. Все це спричинило інтерес дослідження сучасної суспільно-політичної лексики. Ядро української суспільно-політичної лексики новітнього періоду формують мовні одиниці світоглядно-філософського змісту, пов'язані з вираженням аксіологічних

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

56

ідеологічних понять і категорій суспільної свідомості (бездержавність, відродження, голодомор, деколонізація, демократія, держава, державотворення, етноцид, консолідація, націоналізм, незалежність, православ'я, самостійність, соборність, українізація тощо). До периферії належать детермінологізовані одиниці з галузі міжнародного права, економіки, військової справи тощо. Встановлення кіл ядерної та периферійної лексики є досить умовним, тому що спостерігається рух з ядра на периферію практично на одному часовому зрізі. Ми виявили семантично споріднені з суспільно-політичною лексикою, хоч і більш термінологізовані, тематичні групи, які об'єднують слова на позначення спеціальних понять із сфери різних суспільних наук. Тому між ними не можна провести чітку межу. Наприклад: Словник української мови подає такі значення лексемі 1. Монополія – "виключне право на виробництво чи продаж чого-небудь, а також виключне користування чим-небудь. Отримати монополію на зовнішню торгівлю"; 2. Монополія – "велике капіталістичне об'єднання, що виникає на основі концентрації виробництва та капіталу з ціллю

встановлення панування в певній галузі господарства та отримання максимального прибутку. Монополістичний капітал" (СУМ, Т. 4, с. 797). Досліджена сучасна українська суспільно-політична лексика за своїм походженням неоднорідна. В її складі функціонують питомі терміни (загарбник, найманець, паровишник, просвітник, україножер), східнослов'янські (вотчинна, дворянин, декабрист, посол, сподвижник). Російська мова стала основним джерелом поповнення суспільно-політичної термінології, що, як правило, українською мовою не перекладається, а лише підпадає її фонетичному й граматичному освоєнню (авангард, агент, акціонерний, асигнування, бюлетень, девіз, лозунг). Разом із тим у складі сучасної суспільно-політичної лексики української мови велика кількість термінів належить до слів іншомовного походження. Запозичені вони переважно з латини (адміністрація, губернатор, депутат, документ, економія, імператор, колоніст, конфесія, релігія, ритуал, сепаратист, субсидія), з французької (жандарм, індустрія, мандат, мемуари, міністр, партія, реформа, фінанси, шеф), з грецької (антисеміт, архімандрит, демократ, москвофіл, пафос, самодержавство, українофіл, християнин), з німецької (агент, агітатор, рейхстаг), з польської (влада, гурток, міщанин, сейм). Серед розглянутих номінативних одиниць ми виділили дві групи: одна група утворює активно вживану лексику, інша – позначена пасивним вживанням у мовленні. Проте між ними немає сталої, неперехідної межі. Між цими шарами лексики існує найтісніший взаємозв'язок і відбувається постійна взаємодія. Проаналізувавши сучасну суспільно-політичну лексику, ми виявили наявність як похідних, так і непохідних термінів. Так, із погляду семантико-словотвірних зв'язків терміни агітація, банкір, громадянин, дворянин, кантоніст, капіталіст, колоніст, контрабандист, месіанізм, монархія, просвітник, товариство, урядовець, чиновник, царизм є похідними, оскільки виявляють мотиваційний зв'язок відповідно з термінами агітувати, банк, двір, громада, кантон, капітал, колонія, контрабанда, месія, монарх, "Просвіта", товариш, уряд, чин, цар. Але серед дослідженої термінології ми виділили і суто непохідні терміни, хоч і в невеликій кількості: аматор, культура, пристав, центр, чумак, шеф. Більшість суспільно-політичних термінів є словами похідними, створеними за законами афіксального словотвору (архімандрит, ініціатор, капіталіст, контратака, кріпацтво, марксизм, міщанин, монополізація, просвітник, реорганізація, сподвижник). Виділяємо також терміни – складні слова (композиції) (працевлаштування, товарообіг, філософія), терміни – складноскорочені назви-аббревіатури (ГУР, профспілка), терміни – слова з міжнародними компонентами-блоками (авіапарк, етнографія,), терміни – складні слова (юкстапозити) (інженер-фортифікатор).

_____ Розділ I. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць I

57

Залежно від того до якої морфологічної одиниці належить стрижневе слово, словосполучення поділяються на три групи моделей: іменні, дієслівні, прислівникові. Серед розглянутих термінів-словосполучень суспільно-політичної лексики наявні іменні субстантивні сполуки, які складаються з: 1. Іменника у непрямому відмінку без прийменника (диктатура пролетаріату, тактика терору); 2. Прикметника (національна незалежність, присяжний засідатель). Серед простих двочленних термінологічних сполучень наявні дві моделі: "Прикметник + іменник": депутатська недоторканність, коаліційний уряд, міжнаціональний конфлікт, національне самовизначення, передвиборча кампанія, парламентська фракція, періодична преса, приватна власність,

програмний документ, регулярна армія. "Іменник + іменник": Адміністрація Президента, диктатура пролетаріату, конструктивна опозиція, Національний банк, недовіра уряду, тактика терору. Серед складних термінологічних сполучень розглянутої суспільно-політичної лексики наявні лише тричленні конструкції, які мають таку структуру: "прикметник у Н.в. + прикметник у Н.в. + іменник у Н.в." (автономний адміністративно-управлінський апарат, монархічно-диспотичний політичний режим, російська політична драма); "іменник у Н.в. + іменник у Р.в. + іменник у Р.в." (право власності громадян, презумпція провини боржника, заподіяння шкоди здоров'ю, закінчення рядок давності); "іменник у Н.в. + іменник у З.в. + іменник у Р.в." (право на відшкодування витрат, право на волю слова, пенсія за вислугу років). Основу сучасної суспільно-політичної термінологічної лексики української мови становлять терміни-слова, а решта – це приблизно 12% терміни-слова. Це пов'язано з тим, що, хоча термінологічні сполучення, як і терміни-слова дають найменування предметам і явищам, однак терміни-слова відтворюються з його значенням для потреб побудови речення, а синтаксичне словосполучення кожного разу утворюється за певною моделлю на основі різних лексичних одиниць для реалізації конкретних смислів конкретного повідомлення. Саме ця ознака термінів-словосполучень зумовлює їх меншу вживаність порівняно з термінами-словами. Отже, досліджуючи сучасну суспільно-політичну лексику, хотіли б зазначити, що термінологічна лексика української мови широко використовується у всіх сферах суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА 1. Боярова Л. Мовна норма і термінологія // Мовознавство. – Харків, 1996. – С. 247–250. 2. Голянич М.І. Відображення процесу перебудови в мові // Дивослово. –2001. – №4 – С. 54 – 58. 3. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. –Львів: Світ,1994. – 216 с. 4. Сучасний словник іншомовних слів / За ред. Г. П. Півторака. – К.: Довіра, 2006. – 789 с. 5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х т. – М.: Прогресс,1986.